

DWUJĘZYCZNE TEKSTY PORÓWNYWALNE PRZEWODNIKÓW TURYSTYCZNYCH

ROCZNIKI HUMANISTYCZNE
Tom LX, zeszyt 8 – 2012

MARIA MOCARZ

OD DWUTEKSTU DO SŁOWNIKA. TERMINOLOGIA W PRZEWODNIKU TURYSTYCZNYM JAKO ŹRÓDŁO EKWIWALENTÓW SŁOWNIKOWYCH

FROM A BITEXT TO A DICTIONARY:
TERMINOLOGY IN THE TOURIST GUIDEBOOK
AS A SOURCE OF DICTIONARY EQUIVALENTS

Abstract

A source of translation equivalents are texts, especially the so-called bitexts (i.e. the source text and its translation). In this study tourist guidebooks with a considerable amount of terminology mainly relating to architecture (sacred and secular), painting, religion, etc. served as the bitexts. The analysis of many tourist guidebooks made it possible to determine the corpus of terms of certain recurrence in various texts. A significant number of them do not appear in bilingual dictionaries. This justifies the need to supplement dictionaries with new terminological units, found in the analysed bitexts. The abovementioned recurrence facilitates finding new dictionary equivalents among terms through analysis of texts written by different authors and at the same time different translators. The identification of identical translations proves correctness and the accuracy of their choice.

Key words: dictionary equivalent, bitext, tourist guidebook, bilingual dictionaries.

Translated by Izabela Danilewska

Źródłem odpowiedników przekładowych są teksty, zwłaszcza tzw. dwuteksty, tj. oryginał i jego przekład lub przekłady (w drugim wypadku możemy mówić o wielotekstach). To właśnie one dokumentują użycia jednostek

Dr hab. MARIA MOCARZ – adiunkt Katedry Języków Słowiańskich KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: momar@kul.pl

języka wyjściowego (oryginału) i zawierają propozycje odpowiedników w języku docelowym (przekładu). W materiale tekstowym mamy do czynienia z konkretną sytuacją użycia jednostek językowych i zarazem propozycją ekwiwalentu przekładowego dla danej sytuacji użycia, która, przypomnijmy, jest uważana za naczelną *tertium comparationis* w badaniach przekładowych (Bogusławski, 1976: 46). To właśnie ta sytuacja rozstrzyga o zasadności zastosowania danego ekwiwalentu, weryfikuje trafność jego doboru. Koncepcja wykorzystywania jako podstawowego źródła materiałowego istniejących dwutekstów w pracach leksykograficznych ma swoją ugruntowaną pozycję (Wawrzyńczyk, 1997: 8; Bogusławski, 1997; Chlebda, 2011: 27-34 i in.). U jej podstaw leży krytyczny stosunek do istniejących opracowań leksykograficznych i jednocześnie przekonanie, że tekst jest konkretną realizacją jednostek języka, co dostarcza nowych kontekstów użycia danych leksemów i rodzi potrzebę wyznaczenia ich odpowiedników w innym języku.

Zaproponowany tytuł niniejszych rozważań może prowokować dyskusję co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, przewodnik turystyczny jest tekstem użytkowym, nie jest natomiast tekstem *stricte* naukowym, specjalistycznym, z jakim przede wszystkim kojarzone są jednostki o charakterze terminologicznym. Po drugie, wzięcie na warsztat leksykograficzny przewodników i ich tłumaczeń skłania do zadania pytania o jakość wyekscerpowanych translatów. U podstaw takich wątpliwości leży niejednokrotnie słuszne przekonanie o wątpliwej jakości tłumaczeń tekstów tego gatunku. Mimo tych nasuwających się zastrzeżeń tekst użytkowy, jakim jest przewodnik turystyczny, może być wartościowym materiałem eksploracji, wspomagającym leksykografię dwujęzyczną.

Terminy występujące w badanych tekstach pełnią funkcję „narzędzi” służących zwięzłej, spójnej prezentacji jednostkowych zjawisk kultury w postaci indywidualnych, atrakcyjnych z turystycznego punktu widzenia obiektów, posiadających jednak pewne cechy wspólne, na których podstawie można odnieść je do klasy obiektów. Ten fakt implikuje pewną powtarzalność korpusu terminów, np. w sposobach deskrypcji licznych kościołów, w których znajdujemy elementy wspólne dla tego typu budowli (*sklepienie krzyżowe, sklepienie gwiaździste, prezbiterium, absyda* i in.). Znaczna część terminów konstytuuje w ten sposób tzw. korpus terminologiczny przewodników turystycznych. Cechuje je względnie wysoki stopień uniwersalizacji, motywowany niewątpliwie ich powtarzalnością. Wskutek tego jednostki terminologiczne, takie jak: *kolumny jońskie, kolumny korynckie, sklepienie gwiaździste, transept, absyda* i wiele innych w swych realizacjach teksto-

wych pozbawione są najczęściej eksplikacji pojęć. Taki sposób prezentacji słownictwa specjalistycznego zakłada określoną przez nadawcę oryginału projekcję odbiorcy.

Mimo postulowanego pragmatycznego charakteru tego typu tekstów oraz ich odbioru przez tzw. przeciętnego odbiorcę teksty te w rzeczywistości adresowane są do osób mających ogólną (niekiedy nawet więcej niż ogólną) wiedzę z zakresu architektury, historii sztuki i innych pokrewnych dziedzin nauki. Powstaje wrażenie, że nadawca sytuujący się w kręgu specjalistów posługuje się aparatem pojęciowym o stosunkowo wysokim stopniu specjalizacji, oczekując tym samym zrozumienia przez odbiorców zastosowanych terminów. Z drugiej strony, uzasadniając takie stanowisko nadawcy, warto podkreślić, że osobami odczuwającymi potrzebę wzbogacania swojego horyzontu poznawczego poprzez podróże, zwiedzanie oraz towarzyszącą im lekturę przewodników z reguły są turyści legitymujący się określonym (tj. co najmniej średnim) poziomem wykształcenia (Jędrysiak, 2008: 23). Można zatem założyć i jednocześnie oczekiwać, że ten typ odbiorców ma jeśli nie konkretną wiedzę, to przynajmniej ogólną orientację w podstawowej terminologii z tej dziedziny. Świadczą o tym następujące ilustracje tekstowe, w których mamy do czynienia z wyraźną kondensacją terminów:

- (1) [Kościół NMP – Stargard Szczeciński] Nad kaplicami biegną *empory*, chór zdobią koronkowe *wimpergi* i *rozety*. *Nawa główna* ma unikatowe *sklepienia gwiaździste*, *nawy boczne* – *krzyżowe*, w obejściu *prezbiterium* zastosowano *sklepienia trójdzielne* (Pol-Pas).

Wspomniana powtarzalność pewnych zespołów terminów w tekstach wyjściowych implikuje udział ich ekwiwalentów w tekstach docelowych, zwłaszcza jeśli funkcjonują one w strukturze tekstu bez rozwinięć definicyjnych. Powtarzalność ułatwia poszukiwanie translatów – zarejestrowanie identycznych translatów jako propozycji przekładowych różnych tłumaczy pomaga stwierdzić ich poprawność. Czynnością wspomagającą jest poszukiwanie zaproponowanego przez tłumaczy ekwiwalentu w paralelnych oryginalnych tekstach sformułowanych w języku przekładu. Taka metoda wydaje się słuszna w kontekście poczynionych wcześniej uwag na temat jakości tłumaczeń analizowanych tekstów. W taki sposób można stworzyć listę terminów, które mogą uzupełnić korpus terminologiczny słownika dwujęzycznego polsko-rosyjskiego, zarówno tzw. słownika ogólnego, jak i specjalistycznego, np. z zakresu architektury i/lub sztuki. Poniżej przytoczę kilka takich zweryfikowanych poprzez opisane metody odpowiedników przekładowych jako propozycji ekwiwalentów słownikowych:

TERMIN W TEKŚCIE WYJŚCIOWYM	TERMIN W TEKŚCIE DOCELOWYM
belkowanie	энтаблемент
elewacja klasycystyczna	классицистический фасад
palladiańska fasada	палладианский фасад
pilastrowy ryzalit	пилястровый ризалит
porządek dorycki	дорический орден
kapitel	капитель
sklepienie krzyżowe	крещатый свод
pilaster	пилястра
sztukateria	лепной декор
portyk kolumnowy	колонный портик
trójkątny naczółek	треугольный сандрик
weduta	ведута

Powyższe jednostki terminologiczne z racji nikłej częstości użycia w komunikacji codziennej nie są odnotowane w istniejących słownikach dwujęzycznych polsko-rosyjskich o charakterze ogólnym. W tego typu źródłach leksykograficznych pojawiają się jedynie jednostki, stanowiące składnik nadrzędny terminu (np. *fasada*, *sklepienie*).

Analiza szeregu dwutekstów ujawniła również sposoby definiowania zastosowanej terminologii. Otóż niejednokrotnie pojawiają się w tekstach wyjściowych terminy mniej powszechne, o wyższym stopniu specjalizacji. Odnajdujemy je w poniższych przykładach:

- (3) Po drugiej stronie zwężenia oddzielającego nawę od prezbiterium stało *cyborium*, czyli miejsce, w którym składa się hostię. (Kr-Pas)
- (4) [Cmentarz tatarski] Jest jednym z dwóch, zachowanych na Lubelszczyźnie *mizarów*, czyli cmentarzy muzułmańskich. (ZB)
- (5) Elementem murów obronnych były *blanki* (zwieńczenia w postaci zębatych występów). (Tor)
- (6) Najstarszą częścią obecnego gmachu jest pięknie zdobiona typową ornamentyką gotycka wieża z około 1274 roku, podwyższona w 1385 do obecnej wysokości 40 m, wzorowana na flandryjskich *belfortach* – wieżach rynkowych, budowanych zazwyczaj w połączeniu z halami targowymi, będących jednocześnie strażnicami obserwacyjno-sygnalizacyjnymi. (Tor)
- (7) Obok synagogi znajduje się łaźnia rytualna (*mykwa*). (Kr-Pas)

- (8) Szczególnie misterne są dwie płaskorzeźby zwane *tondami*, umieszczone pomiędzy bocznymi wejściami a gzymsem poprzedzającym attykę. (ZB)

Stanisław Gajda wyróżnia trzy sposoby językowej prezentacji pojęcia:

- „1) definicję jako zwięzłą, najczęściej jednozdaniową prezentację pojęcia;
- 2) określenie – bardziej szerokie, pełniejsze, wielozdaniowe przedstawienie;
- 3) opis – szerokie omówienie aż po cały tekst monografii” (Gajda 1990: 20).

Sposoby objaśniania powyższych terminów – z uwagi na minimalizm treści przekazu – bliskie są strukturze definicji. Bliskie, aczkolwiek nie-tożsame. Definicja jest zorganizowaną leksykograficzną strukturą organizującą kompleksowy przekaz znaczenia jednostki leksykalnej (w tym terminu). W przypadku powyższych przytoczeń słuszniej jest posługiwać się określeniem *definiowanie tekstowe*. Od typowej definicji różni je selektywność wyboru komponentów objaśniających znaczenie terminu, podyktowana potrzebą funkcjonalną. W rezultacie definiowanie tekstowe stanowi zmodyfikowane w kierunku funkcjonalnego uproszczenia przytoczenie, aktualizację definicji leksykograficznej i jest wtórne w stosunku do definicji słownikowych. Jest to słuszne założenie w przypadku terminologii występującej w przewodnikach turystycznych, w warunkach komunikacji między specjalistą i niespecjalistą przy wykorzystaniu podstawowego korpusu słownictwa specjalistycznego z zakresu architektury, malarstwa itp. W wielu jednak innych sytuacjach powyższe założenie może tracić rację bytu. Dzieje się tak np. w przypadku komunikacji specjalistycznej w zakresie najnowszych technologii, gdzie nowo powstające terminy znajdują zastosowanie w konkretnych tekstach, dopiero później podlegają procesom kodyfikacji w słownikach.

Selektywność w doborze informacji widzimy, zestawiając definiowanie tekstowe (przykład 7) z przykładową definicją leksykograficzną terminu *mykwa*, ‘basen z bieżącą wodą w łaźniach żydowskich, służący do rytualnych kąpiei’ (SJP). W strukturze tekstu *mykwa* uzyskuje minimalne definiowanie tekstowe, niezbędne do ogólnej orientacji w zakresie znaczeniowym prezentowanej jednostki. Podobnie w innym przykładzie – *tondy* (przykład 8). Według definicji słownikowej *tondo* to ‘okrągły obraz, okrągła płaskorzeźba’ (SWO), a w tekście przewodnika autor pomija informację o kształcie. Definiowanie tekstowe włączone jest w strukturę zwartej deskrypcji. Elementem wspomagającym głównie w planie pojęciowym wspomnianą modyfikację są uwarunkowania kontekstualne, dopełniające znaczenie definiowanego terminu na potrzeby dyskursu turystycznego; ma to miejsce w przypadku zastosowania terminu *mykwa* – jego usytuowanie kontekstualne obok *synagogi*, jak czytamy w przytoczonym powyżej przykładzie, sugeruje od-

biorcy powiązanie *mykwy* z kulturą żydowską (zakładając, że wyraz *synagoga* jest kojarzony prawidłowo z tą właśnie kulturą). Definiowanie podkreśla procesualność (tj. otwartość) działania, stwarzając tym samym możliwość zmian poszczególnych komponentów, w zależności od sytuacji użycia danej jednostki terminologicznej. Cecha procesualności tekstu wiąże się z jego dynamicznością w trakcie powstawania. Tekst jest postrzegany jako organizowany stopniowo komunikat, w którym następuje stopniowy przyrost informacji, odpowiednio scalanej z pozostałymi elementami. Dlatego też terminy, występujące kilkakrotnie w danym tekście, często otrzymują bezpośrednią eksplikację przy pierwszym ich zastosowaniu, następnie mogą występować bez objaśnień lub pojawiają się eksplikacje, objaśniające dany termin z innego punktu widzenia (często takie dodatkowe eksplikacje przybierają postać ilustracji). Tymczasem *definicja* wskazuje raczej na rezultat, czego dowodem jest odnotowana powyżej komplementarność przekazu znaczenia, cechuje ją względnie stały zestaw komponentów.

Powyższe przykłady pokazują wyraźne zróżnicowanie w sposobach definiowania (m.in. w zakresie jego rozwinięcia oraz porządku występowania). Włączenie definicji w strukturę tekstu i jednocześnie w konkretną sytuację komunikacyjną wyklucza możliwość jej wystąpienia w klasycznej postaci leksykograficznej. Stąd też najczęściej przybiera ona postać zwartej eksplikacji, która spełnia wymóg użyteczności – pozwala odbiorcy na uzyskanie ogólnej, niezbędnej informacji na temat przedstawianych obiektów. Zwężłe definiowanie jest typowe dla przewodników turystycznych w wersji kieszonkowej, ale jest stosowane także w wydaniach o większym formacie. W przykładzie (7) obserwujemy odwrócony porządek strukturalny poszczególnych składników klasycznej definicji leksykograficznej: na początku wprowadzony zostaje opis semantyczny (tzw. *definiens*), termin (*definiendum*) zamyka zaś strukturę definiowania. Zastosowanie takiego odwróconego porządku jest zwrotem ku odbiorcy: przypuszczalnie ma ono na celu stopniowe wprowadzanie czytelnika w specyfikę opisywanego obiektu przy użyciu w pierwszej kolejności ogólnego, tj. bardziej przystępnego, zasobu leksykalnego, kończąc zaś przytoczeniem terminu związanego z danym obiektem. Definiowanie zatem jest wykorzystywane jako podstawowy sposób eksplikacji, postpozycyjalne w stosunku do zabiegu definiowania użycie terminu może wskazywać na drugorzędną pozycję tego typu jednostki leksykalnej. W procesie recepcji treści kulturowych przez tzw. przeciętnego odbiorcę znajomość przezeń terminologii nie jest wymogiem koniecznym. Przykłady, w których dany termin pojawia się np. w nawiasie, potwierdzają jednocześnie poznawczy, funkcjonalny, nie zaś wyłącznie instrumentalny status

terminologii stosowanej w badanych tekstach. Tak nakreślona pozycja terminów w przewodniku turystycznym wpływa na sposób ich przekładu na język obcy. Obecność definiowania tekstowego ułatwia identyfikację znaczenia danej jednostki i właściwy dobór odpowiednika przekładowego, pozwala na pominięcie terminu w tekście przekładu, gdy ten stanowi problem dla tłumacza. Potwierdzenie tezy o problematyczności przekładu niektórych terminów znajdziemy w poniższych przykładach:

- (9) Dodatkowym elementem obronnym są *hurdyce – drewniane ganki z otworami w podłodze pozwalające razić wroga z góry* (Mal).
 Дополнительным оборонительным элементом являются *деревянные навесные галереи с бой-нищами в полу, позволяющими вести огонь по неприятелю сверху* (Маль).
- (10) Zamek otoczono ziemnymi parchamami, czyli tarasami, których mury obronne były jednocześnie ścianami oporowymi (Mal)
 Замок был окружен террасами, оборонительные стены которых выполняли также опорную функцию (Mal).

Analizując fragmenty przekładu, dostrzegamy w nich brak rosyjskich odpowiedników polskich terminów *hurdyce* oraz *parchamy*. Najprawdopodobniej wskutek problemów ze znalezieniem stosownego ekwiwalentu w istniejących źródłach słownikowych. Ten fakt motywuje do działania w kierunku opracowania słownika przekładowego dwujęzycznego z korpusem terminów, wyodrębnionych z dostępnych na rynku wydawniczym przewodników, ale nie są obecne w dotychczasowych dwujęzycznych zasobach leksykograficznych, zarówno o profilu ogólnym, jak i specjalistycznym. Oczywiście brak w tym przypadku „gotowych” propozycji ekwiwalentów zmusza badacza-leksykografa do poszukiwań takich odpowiedników w źródłach innych niż tekst przekładu, m.in. penetrując teksty paralelne. W tej niewątpliwie żmudnej pracy z pomocą przychodzi omówione powyżej definiowanie tekstowe, które nawet przy minimalnej eksplikacji znaczenia dostarcza informacji o właściwym denotacie, do którego dany termin się odnosi. Dodajmy: niekiedy takie eksplikacje przybierają postać ilustracji.

Wyekscerpowana zatem z tekstów przewodników turystycznych terminologia może pełnić dwojaką funkcję:

– być materiałem modyfikującym zestaw już istniejących artykułów hasłowych, np. *sklepienie* – ten jednoleksmowy termin jest wprawdzie obecny w słownikach przekładowych, ale terminy złożone, w których *sklepienie* jest jednym z komponentów (np. *sklepienie krzyżowe*, *gwiaździste*) są nieobecne.

– stanowić propozycję wstawienia nowych haseł, które dotąd nie zostały odnotowane, a które znajdują zastosowanie w konkretnych sytuacjach.

Brak ekwiwalentów słownikowych rodzi problemy przy przekładzie, co wykazała niniejsza analiza. Źródło ekwiwalentów słownikowych mogą zatem stanowić nie tylko pary odpowiedników (transland-translat), lecz również brak takiej pary w dwutekście, tj. sytuacja, kiedy dany termin pojawia się wyłącznie w tekście wyjściowym. Taka sytuacja ewokuje potrzebę poszukiwań stosownego ekwiwalentu danego terminu wyjściowego.

BIBLIOGRAFIA

- Bogusławski Andrzej, 1997, «Zagadnienie jednostek przekładowych» [w:] *Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa*, [red.] Bogusławski A., Mędelska J., Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bogusławski Andrzej, 1976, «Problem „tertium comparationis” w porównaniu lingwistycznym» [w:] *Kwartalnik Neofilologiczny*, XXIII.
- Chlebda Wojciech, 2011, «Ekwiwalencja i ekwiwalenty: między słownikiem a tekstami» [w:] *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*, [red.] Chlebda W., Opole, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, 21-44.
- Gajda Stanisław, 1990, *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole, Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Jędrusiak Tadeusz, 2008, *Turystyka kulturowa*, Warszawa, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Wawrzynczyk Jan, 1997, *Rosyjsko-polskie relacje przekładowe w praktyce leksykograficznej i w dziełach tłumaczy*, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

ŹRÓDŁA

- (Kr-Pas) Michalec Bogusław, 2007, *Kraków. Przewodnik ilustrowany*. Wyd. Pascal. Bielsko-Biała.
- (Mal) Jesionowski Bernard, [bez r. wyd.], *Zamek Malbork. Miniprzewodnik*, Wyd. VIA, Toruń.
- (Маль) Есеновски Бернад, [bez r. wyd.], *Замок Мальборк. Мини-путеводитель*. Перевод М. Макаров. Издательство VIA s.c. Торунь.
- (SJP) Szymczak Mieczysław (red.), 1995, *Słownik języka polskiego*, t. 1-3. Warszawa, PWN.
- (SWO) Kopaliński Władysław, 2001, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa, Muza SA.
- (Pol-Pas) Bednarczuk-Rzepko Wanda [i in.], 2009, *Polska. 30 najciekawszych wycieczek*. Wyd. Pascal. Bielsko-Biała.
- (Tor) Dybaś Bogusław, [bez r. wyd.], *Toruń. Miniprzewodnik*. Wyd. VIA s.c. Toruń.
- (ZB) Turski Stanisław, 2007, *Ziemia Bialska*. Wyd. Pro-Info. Lublin.

DU GUIDE VERS LE DICTIONNAIRE.
TERMINOLOGIE DANS UN GUIDE TOURISTIQUE
EN TANT QUE SOURCE D'ÉQUIVALENTS LEXICAUX

R é s u m é

Les textes, plus particulièrement les textes parallèles (l'original et sa traduction), constituent une source d'équivalents lexicaux. La présente étude s'intéresse aux équivalents lexicaux se trouvant dans des textes parallèles en prenant comme exemple des guides touristiques. Nous y avons noté un lexique terminologique considérable, notamment dans le domaine de l'architecture (sacrée et laïque), la peinture, la religion, *etc.* L'analyse de plusieurs guides touristiques a permis la constitution d'un corpus de termes qui se caractérisent par une certaine répétitivité dans de nombreux textes. Une grande partie d'entre eux n'existe pas dans les dictionnaires bilingues. Ce fait justifie la nécessité de compléter ces ouvrages de nouvelles unités terminologiques, extraites des textes parallèles analysés. La propriété de répétitivité rend l'établissement d'équivalents lexicaux plus facile à travers leur recherche dans des textes de différents auteurs et traducteurs. Le fait de remarquer les mêmes traductions permet de démontrer la justesse et la précision de leur sélection.

Mots clés : équivalent lexical, texte parallèle, guide touristique, dictionnaire bilingue.

Słowa kluczowe: ekwiwalent słownikowy, tekst paralelny, przewodnik turystyczny, słownik dwujęzyczny.

Traduit par Paulina Mazurkiewicz